

Tim Dowley: Világvallások atlasza

Tasi István
(Īśvara Kṛṣṇa Dāsa)

A *Világvallások atlasza* 2020-ban jelent meg magyarul a Scholar Kiadó gondozásában, 176 oldal terjedelemben. Tim Dowley eredeti, angol nyelvű könyve (*Atlas of World Religion*) 2018-ban látott napvilágot a Fortress Press kiadó neve alatt, Nick Rowland térképész közreműködésével. Fűlészövege szerint a könyv diákok számára hasznos segédeszköz egyéni vagy csoportos tanuláshoz. A kiadványban szereplő földrajzi és történelmi tudnivalók középiskolások, valamint főiskolai és egyetemi hallgatók számára is hasznos lehet a vallások tanulmányozása során.¹

A magyar kiadás formátuma és képanyaga egy az egyben az angol kiadást követi. A puha fedeles kötet 57 térképe és ezek kísérőszövege révén a fő világvallások és azok változatainak (valamint az ősi idők vallásainak) eredetéről, történelmi változásairól, földrajzi eloszlásáról igyekszik képet alkotni.

¹ Megjegyzés: Az ismertetett könyv írásmódjához alkalmazkodva e recenzióban – a *Tattva* folyóirat hagyományaitól eltérve – a szanszkrit szavak és nevek nem diakritikus átírásban szerepelnek.

Az angol szerző történész végzettségű, és egyháztörténetből doktorált. Kutatóként főként a kereszténység történetével foglalkozik, a tudományos igényű munkák mellett vallási történeteket feldolgozó gyermekkönyveket is ír.

A *Világvallások atlasza* előszavában a szerző beszámol róla, hogy a terjedelem korlátai miatt nem foglalja például a középkori judaizmussal, valamint a keresztény egyház történelmének bizonyos időszakait, mert ezeket a kereszténység történetéről szóló, korábban megjelent társkötet tartalmazza. A térképeket kísérő vallási ismertető szövegekről pedig azt írja általánosságban, hogy céljuk egy könnyen érthető kommentár biztosítása, amely segíti a térképek értelmezését – ám rövidegük miatt nyilván nem vállalkozhatnak az érintett vallások történelmének vagy tanításainak átfogó bemutatására.

A tartalomjegyzék után a könyv elején a térképek listája olvasható, a kiadvány végén pedig a vallások mélyebb megismeréséhez ajánlott irodalomjegyzék szerepel, vallásonként két-öt tétel terjedelemben. A kötetet tizenhét oldalas *Helységnévmutató* zárja, valamint egy háromoldalas *Név- és tárgymutató*.

Az igényes kivitelű könyvet húsz színes fotó illusztrálja, megidézve az egyes vallások főbb helyszíneit, gyakorlóit, a vallásgyakorlat jellegét. A fejezetek elejét mindkét oldalra kifutó, az adott vallás hangulatát tükröző képek indítják. Ezek köszönnek vissza a könyv borítóján látható montázon is.

A könyv három leghosszabb fejezetét az ábrahámi vallások történetének feldolgozása alkotja, ahogy az a teljes tartalom alábbi áttekintéséből látható:

1. Az ókori világ – 7 alfejezet, 18 oldal
2. Hinduizmus – 5 alfejezet, 12 oldal
3. Buddhizmus – 5 alfejezet, 14 oldal
4. Judaizmus – 9 alfejezet, 22 oldal
5. Kereszténység – 10 alfejezet, 28 oldal
6. Iszlám – 8 alfejezet, 24 oldal
7. Mai világvallások – 7 alfejezet, 24 oldal.

A kereszténység területi dominanciája egyrészt abból adódhat, hogy ebben a kultúrkörben íródott a könyv, másrészt ez a szerző saját vallása, illetve fő kutatási területe. Azonban elgondolkodtató, hogy egy ilyen általános áttekintést ígérő könyvben szükségszerű-e a világvallások ismertetése közötti ilyen arányeltolódás – miközben a szerzői előszó szerint a kereszténységről és a judaizmusról külön kötet is megjelent (*Atlas of Christian History*, 2016; *Atlas of the European Reformations*, 2015). A világvallások bemutatásának területi aránytalansága - ami nem csak erre a könyvre jellemző - hozzájárul, hogy például az ősi gyökerekkel rendelkező, mind a mai napig viruló hinduizmusról az olvasók sokkal kevesebbet tudhatnak meg, mint a rövidebb történelmi múltú, ám sokkal jobban részletezett kereszténységről.

A „világvallás” kifejezést nemcsak ez a könyv, hanem sok más ismeretterjesztő mű is bátran használja – anélkül, hogy definiálná, milyen alapon sorol, vagy nem sorol be egy adott vallást e terminus alá. Kétségtelen, hogy egy egzakt definíció megalkotása nem könnyű (például, hogy a térbeni elterjedést, a követők számát vagy a történelmi múlt hosszát vesszük alapul a világvallás „rang” megadásához), de legalább utalni kellett volna e problé-

ma komplexitására. Ugyanis minden „világvallásokkal” foglalkozó szerző a több száz vallás és felekezet között szükségszerűen válogatni kényszerül, és erről az olvasókat is illene tájékoztatni.

Zavaró a könyv szerkezeti felépítésében, hogy egyes kisebb vallásokat a szerző egy nagyobb vallásról szóló fejezet végére illeszt oda, habár a két vallásnak nincs köze egymáshoz. Így a hinduizmus fejezet utolsó fejezete a dzsainizmusról szól, a buddhizmus fejezet utolsó alfejezete a konfucianizmusról és a taoizmusról, az iszlám fejezet utolsó alfejezete pedig a szikhizmusról. Ha figyelmesen olvas valaki, akkor az adott alfejezeteknél kiderül, hogy ezek a kisebb vallások nem részei a fejezet fő témáját alkotó nagyobb vallásnak – de az elhatárolás nem hangsúlyos, és a fő fejezetbe való bevonás ezért megérett. Például a dzsainizmus alfejezet elején ezt olvassuk:

„A dzsainizmus a hinduizmushoz és a buddhizmushoz hasonlóan az észak-indiai védikus kultúrából származott [...]” (42. oldal).

Tehát a szöveg egyrészt (helyesen) külön vallásként kezeli a dzsainizmust és a hinduizmust, ugyanakkor a hinduizmus fejezeten belül ír róla. Hasonló a helyzet a másik két példa, a buddhizmus fejezetéhez „csapott” konfucianizmus és taoizmus, valamint az iszlám és a szikhizmus esetében is. Egy kifejezetten a vallások közötti tematikus, történelmi és földrajzi tájékozódást szolgáló könyvben nem szerencsés ilyen homályosan kezelni ezen vallások kapcsolatát, másféle szerkezeti megoldást

is lehetett volna találni a kisebb vallások elhelyezésére.

Vaisnava szemszögből a legérdekesebb kérdés, hogy miként dolgozza fel Tim Dowley a hinduizmus témakörét. A fejezet a Gangesz partján fürdőzők képével indul, majd négy alfejezet következik: *A hinduizmus eredete, Hindu templomi vallás, A hinduizmus szent helyei és Hinduizmus a modern világban*. Az ötödik alfejezet a *Dzsainizmus*, elhelyezésének ambivalenciájáról már említést tettem. A hinduizmust bemutató, egy-egy oldalpárt elfoglaló alfejezetek mindegyike egy térképet is tartalmaz, valamint egy oldalnyi leírást.

Ahogy az *Előszóban* a szerző utal rá, lehetetlen ilyen hatalmas témákat ilyen rövid terjedelemben alaposan feldolgozni. Annál érdekesebb, hogy milyen információkat talált a szerző kiemelésre érdemesnek.

A hinduizmus eredetét illetően az Indus-völgyi civilizációról olvashatunk, majd az árja civilizáció eredetéről. Ez a kérdés egy jelentős ütközőpont a hindu hagyomány önértelmezése és a nyugati tudományos szemlélet között. Örömteli, hogy Dowley megemlíti a téma vitatottságát és a két alapvető álláspontot: egyes kutatók szerint az árják a Kaukázus térségéből érkeztek, míg mások szerint az árja civilizáció az Indus-völgybeli Harappa (helyesen: Harappá) kultúrából alakult ki (ez utóbbi áll közelebb a hindu hagyomány saját értelméhez). A hinduizmus eredete című, kapcsolódó térkép azonban vas-tag vörös nyíllal csupán az előbbi elképzelést teszi láthatóvá, „az árják érkezése Közép-Ázsiából, i. e. 1500. k.” felirattal.

Mivel ez csupán feltételezés, lehetett volna szaggatott nyíllal ábrázolni, vagy a térkép feliratán is utalni arra, hogy az csupán feltételezett útvonal.

A *Védák* a hagyomány szerint közel egyidőben, több mint ötezer évvel ezelőtt kerültek lejegyzésre. Dowley viszont - a történelmi megközelítéssel összhangban - úgy mutatja be a *Védákat*, mint több ezer évvel ezelőtti, szóbeli hagyományokon alapuló, évszázadok alatt összeállított szanszkrit szövegeket (bár vannak olyan kutatók is, akik még a pár ezer évet sem fogadják el). A brahmanikus vagy védikus ideológia fő fogalmaiként pedig az *Atlasz a dharma, a varna (várna* elírással), *ásrama, szánátana-dharma, szvadharma* fogalmait magyarázza tömören, a hagyomány szemszögeből is elfogadható módon. A késő védikus korszak spirituális tudásából pedig a *karma-szamszára-móksha* doktrínát emeli ki. Ezen belül említi a *duhkha* (szenvedés) szót, de nem a hinduizmusra jellemző szanszkrit, hanem a páli buddhizmusra jellemző *dukkha* írásmóddal.

A *Hindu templomi vallás* című alfejezet térképe jelentős vaisnava, saiva, sakta (helyesen: sákta) templomok helyét mutatja Indiában, valamint a Sankara és Rámánudzsa nevéhez köthető főbb központokat. A szöveg utal rá, hogy az i. sz. első évezred időszakáról van szó – a térképhez tartozó feliratban még pontosítani lehetett volna, hogy ez a térkép pontosan mely időszak templomvárosait ábrázolja. Ebben az alfejezetben esik szó a *Rámájanáról* és a *Mahábháratáról*. Utóbbi után zárójelben olvashatjuk a 'puránák' kifejezést, de a szöveg semmi-

lyen támpontot nem ad, hogy milyen kapcsolat lenne a *Mahábhárata* és a *puránák* között, így a zárójeles betoldás inkább csak bizonytalanságot kelt az olvasóban.

A szöveg egésze azt a világi kutatói szemléletet tükrözi, amely szerint a valósi tiszteletnek örvendő szanszkrit nyelvű írásokat más-más időszakban állították össze. (Ezzel ellentétben a hindu hagyomány szerint a négy *Véda*, a *puránák*, az *upanisadok* és *Mahábhárata* isteni akarat által, közel egy időben kerültek lejegyzésre, és egymással szerves kapcsolatban állnak.) A *Mahábhárata* részét képező *Bhagavad-gítá*t a szerző „talán a legfontosabb hindu szöveg”-nek nevezi, amely a hinduizmus fő üzenetét tartalmazza: a *dharma*, a társadalmi rend fenntartása, valamint odaadás a transzcendens mint isteni személy iránt. Ahhoz képest, hogy a *Bhagavad-gítának* milyen sokféle értelmezése és félreértése létezik, ezt vaisnava szemszögből is elfogadható megfogalmazásnak tekinthető. Ugyanakkor a *samhitá* nevű szentírások *sarnhitá* elírással szerepelnek (36. oldal, az eredeti angol kiadásban is tévesen). A téves szanszkrit szóalakok feltehetően abból adódnak, hogy a szerző fő kutatási területe nem a hinduizmus, ugyanakkor az e területen jártas lektorokkal korrigálni lehetett volna a hibákat, ha már az ismeretterjesztés a cél.

A *hinduizmus szent helyei* című alfejezet térképe többféle színnel megkülönböztetve tünteti fel a Sivához, Visnuhoz és Saktihoz köthető szent helyeket és fürdőhelyeket. Tizenöt szent fürdőhelyet jelöl meg, és nem derül ki, hogy miért éppen ezeket tekinti a legjelentősebbnek a

sok ezernyi szent tó és folyószakasz közül. Ami kicsit mulatságos ezen a térképen, az a jelzésmagyarázatban szereplő ötödik jel, a kis fehér kör, amely „guru, risi vagy szent ember” jelenlétét hivatott jelezni. Ezt a jelet India térképén öt városnál lelhetjük fel: Risikés, Daksinésvar, Rádzsnis, Puttaparthi, Pondicherry. A lelki tanítóknak a hinduizmus minden irányzatában nagy a jelentőségük a vallás társadalmi szerveződésében, így a guruk jelenlétét a szubkontinensen elhelyezett öt pöttyel nemigen lehet elintézni. A tanítók között persze vannak kiemelkedőb-
bek, nagyobb befolyásúak, de ezek kiemelését valahogyan magyarázni kellene. A kísérszövegben azonban erről a témáról nem esik szó, szinte végig a Gangesz folyó a téma, azon belül is az a probléma, hogy a szennyezett vizű folyót a hinduk szentnek tartják, és (a szerző állítása szerint) a víz állapotáért az isteneket, nem az embereket tartják felelősnek (38. oldal) – miközben tudjuk, hogy jelentős társadalmi mozgalmak működnek a vízszennyezés megszüntetése érdekében. A Gangesz szennyezettségének hindu megítéléséről szóló, alátámasztatlan kijelentés így kissé lekezelően hangzik.

A *hinduizmus a modern világban* témájú alfejezet beszél a hinduizmus sokszínűségéről és arról is, hogy a változatos hagyományok között „néhány egységességre utaló szál is felfedezhető”. Azonban a szűk terjedelem miatt a hinduizmus irányzatainak ezen közös, központi témáiról nem tudhatunk meg semmit. Annak a térképnek a kísérszövege, amely a hinduizmus elterjedtségét mutatja a Földön, va-

lamint a hindu kivándorlás irányait a 19. században, a 20. század elején és 1947 után, néhány szót ejt a 19. századi és 20. század eleji hindu reformerekről is.

Egy földrajzi és történelmi atlaszt tartunk a kezünkben, amelynek rövid szövegeitől nyilvánvalóan nem várhatjuk el az egyes vallások alapos ismertetését. Az is érthető, hogy Dowley vallási atlasza ismétli a vallás- és történelemtudomány egyes bevett nézeteit, amelyek ellentmondanak a védikus hagyomány önértelmezésének.

A könyv utolsó, 7. fejezete a *Mai világvallások* címet viseli. Ez a vegyes témájú fejezet beszél Japán vallásairól (a sintóról és a japán buddhizmusról), a mai Kínában fellelhető vallási hagyományokról (katolikus, protestáns, buddhista, taoista, muszlim), valamint az őshonos (korábban „törzsinek” nevezett) vallásokról. Egy alfejezet foglalkozik az új vallási mozgalmakkal (ÚVM), amelyek meghatározása e szöveg szerint sem egyértelmű: (1) olyan vallási szervezetek, amelyeket a katolikus egyház „szektákként” utasít el; (2) a második világháború után Nyugaton megjelent szervezetek; (3) az elmúlt százötven évben megjelent vallási

irányzatok. Tárgyalja az 1960-70-es évek ÚVM-ait, majd az indiai és buddhista ÚVM-akat, a bahái hitet és más ÚVM-akat. Természetesen egy ilyen heterogén társadalmi jelenséget is nehéz négy oldalon kielégítő módon összefoglalni, hiszen például az indiai ÚVM-ak között felsorolt tanítók és irányzatok is nagyon különböznek egymástól a hagyományhűség tekintetében, amelyre nem tér ki a tömör szöveg. A könyv a modern kori zárandokhelyek bemutatásával végződik, kiemelten Jeruzsálemmel és a Mekkába irányuló hádzsal foglalkozik.

Az izléses kiadvány fő érdemének a precíz, áttekinthető szín- és jelzésrendszerrel ellátott térképeket tekinthetjük, ami egy atlaszként funkcionáló könyv esetében elsődleges szempont. A Ginelli Zoltán igényes fordításában megjelent kísérőszövegek informatívak, és ha az említett példák szerint nem is mindig pontosak – vagy vitatható, hogy mely témákat kellett volna még vagy inkább érinteniük –, mindenképpen hozzájárulnak a vallások történelmében és földrajzában való tájékozódáshoz, az általános vallási műveltség emeléséhez.